

RECENZII

O PERSPECTIVĂ ASUPRA TRECUTULUI UNEI COMUNITĂȚI DE ȚIGANI: RUDARI DIN SUD-ESTUL EUROPEI

*George Damian Mocanu*³³³

ABSTRACT

Istoria Țiganilor este un domeniu de cercetare în cadrul căruia este nevoie în continuare de folosirea surselor de arhivă mai mult sau mai puțin cunoscute pentru a recupera o serie de goluri în cunoașterea trecutului acestei comunități. În rândurile ce urmează propunem o prezentare a unui volum recent care investighează în detaliu trecutul comunității rudarilor. Analizarea în detaliu a surselor de arhivă și abordarea inter-disciplinară a problemei fac posibilă o nouă viziune asupra unei comunități al cărei trecut părea dificil de înțeles.

Cuvinte-cheie: rudari, țigani, robie, recenzie.

1. INTRODUCERE

Julietta Rotaru și David Gaunt propun cititorilor și cercetătorilor interesați de istoria Țiganilor o abordare originală a originii grupului identificat drept „rudari” sau „băieși” în volumul „The Wallachian Gold-Washers. Unlocking the Golden Past of the Rudari Woodworkers”, Brill, 2023.

³³³ Cercetător științific, Centrul European de Studii în Probleme Etnice, email: george.damian@gmail.com.

Istoriografia Țiganilor din Europa, cu foarte puține excepții, pendulează de obicei între relatări fantastice lipsite de o bază documentară, prelucrări ale unor relatări vechi și interpretări speculative împinse la extrem care folosesc izvoare istorice trunchiate ori sunt excesiv ideologizate. Istoria Țiganilor din Europa se scrie cu mare dificultate în primul rând datorită răspândirii în spațiu a surselor de arhivă și a redactării acestora într-un adevărat mozaic de limbi care reflectă migrația acestui popor de-a lungul unei perioade îndelungate. Dificultatea abordării istoriei unui popor pan-european și în același timp marginal, cu puține referințe în izvoarele istorice clasice a făcut ca lucrări cu o viziune generală să fie greu de alcătuit, precum cea a lui Angus Frazer³³⁴, un volum de sinteză care nu a fost egalat deocamdată – dar care în același timp necesită o actualizare consistentă pentru a fi pus în acord cu cercetările din cei mai bine de 30 de ani scurși de la publicarea sa. Pentru spațiul est-european avem volumul istoricului român Viorel Achim³³⁵, care a reușit o sinteză impresionantă a istoriei Țiganilor din România, fundamentată pe surse de arhivă și izvoare narrative. Volumul „The Wallachian Gold-Washers. Unlocking the Golden Past of the Rudari Woodworkers” vine în continuarea acestor lucrări și, deși aparent abordează o problemă relativ restrânsă ca arie – chestiunea originii unui anumit grup -, în realitate reușește să dezvăluie o evoluție în timp a unor probleme generale care au afectat Țiganii din spațiul est-european.

³³⁴ Angus Frazer, *The Gypsies [Țigani]*, Editura Blackwell, 1992.

³³⁵ Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

2. RUDARII DIN SUD-ESTUL EUROPEI

Chestiunea de la care pornește investigația Julietei Rotaru și a lui David Gaunt este legată de misterul grupurilor denumite „rudari” sau „băieși” prezente peste tot în sud-estul Europei: o populație marginală a cărei denumire asumată are legătură cu mineritul, dar care la momentul semnalării prezenței lor în secolul al XIX-lea deja nu mai practică mineritul ci se ocupă cu fabricarea unor mici obiecte casnice din lemn, precum lingurile. Desemnate drept „țigani” de populațiile în mijlocul cărora trăiesc, aceste grupuri marginale resping această identificare, fiind vorbitori ai unei variante arhaice de limbă română – de altfel țiganii vorbitori de limbă țigănească îi numesc „rumâni”. Rotaru și Gaunt refac cartografierea prezenței acestor grupuri la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea de către cercetători precum Gustav Weigand, Emil Petrovici sau Ion Gheție. În a doua jumătate a secolului al XX-lea cercetările lui Ion Calotă au relevat faptul că „rudarii” sunt țigani spălători de aur care au adoptat limba română. Cercetarea lui Thede Kahl din 2016 care analizează rudarii din Grecia, Ungaria, Serbia, Ucraina și Moldova arată că aceștia sunt populații care vorbesc româna fără să aibă contact cu spațiul românesc și care împărtășesc foarte multe similitudini, propune o origine într-o zonă mai extinsă în care au fost atestați istoric țigani culegători de aur din râuri: Oltenia, Banat, Transilvania. Din punct de vedere lingvistic nu sunt atestate urme de limbă romani în dialectele vorbite de populațiile de rudari în țările din jurul României, diferențele dialectale sunt date de contactul cu limba țărilor unde se găsesc în prezent.

Cercetările etnografice anterioare inventariate de Rotaru și Gaunt de asemenea relevă menținerea unei confuzii cu privire la originile și identitatea grupurilor desemnate drept „rudari”. Astfel,

Paul Bataillard constată la jumătatea secolului al XIX-lea trecerea de la culegerea aurului la alte meserii, ceea ce a dus la confuzii privind originile diverselor grupuri analizate.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, Martin Block sesiza aceeași diferențiere: românii îi numeau pe rudari drept ȕigani, rudarii respingeau această identificare, iar ȕiganiile respingeau asocierea cu rudarii. Un element specific acestor grupuri era faptul că rudarii nu locuiau în corturi, ci preferau bordeiele. În aceeași perioadă investigațiile lui Ion Chelcea au conturat o hartă a răspândirii rudarilor în Țara Românească și obiceiurile lor.

3. ISTORIA EMIGRAȚIEI RUDARILOR

O explorare extinsă a surselor istorice le permite lui Rotaru și Gaunt să fixeze momentul emigrației rudarilor din Țara Românească în teritoriile învecinate în timpul stăpânirii exercitate de Imperiul Habsburgic asupra regiunii Olteniei între anii 1718-1739. În această perioadă austriecii au încercat o reformă administrativă a acestui teritoriu, iar activitatea de culegere a aurului din râuri le-a atras în mod deosebit atenția. O serie de conflicte juridice între rudari și Mănăstirea Cozia care îi deținea pe aceștia în proprietate din secolul al XIV-lea a favorizat emigrarea acestora, alături de începutul epuizării nisipului aurifer din regiune. Este redată în acest context istoria extragerii aurului din râurile Țării Românești începând cu perioada antică și până în secolul al XIX-lea, organizarea acestei activități ca monopol al suveranului țării și încredințarea ei robilor aflați în proprietatea suveranului sau a unor mănăstiri, printre care cea mai importantă era Mănăstirea Cozia. Merită menționat aici faptul că în secolul al XVIII-lea ȕiganiile menționați în diverse surse în regiunea Banatului, aflată sub stăpânirea Imperiului Habsburgic, se ocupau de asemenea cu culegerea aurului din râuri.

Probabil cele mai interesante și importante capitole ale acestei cărți se referă la sistematizarea etnonimelor sub care au fost cunoscuți de-a lungul timpului rudarii răspândiți azi în mai multe țări sud-est europene, dar și la evoluția termenilor folosiți în Țara Românească pentru redarea stării juridice a sclaviei la care au fost supuși țiganii între secolele XIV-XIX. Pe baza unei documentații extinse, Rotaru și Gaunt stabilesc evoluția cronologică a etnonimelor atribuite acestei populații aurar – zlătar – rudar – băieș – lingurar; primele dintre acestea subliniind implicarea comunității în exploatarea aurului, ultimul reprezentând o mutație de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea care marchează epuizarea nisipurilor aurifere și trecerea la o altă ocupație, în condițiile în care denumirea de lingurar apare ca atribuită unor comunități de sclavi exact în această perioadă. Argumentația este una cât se poate de convingătoare, luând în considerare o evoluție temporală în funcție de spațiu, de modificări lingvistice și schimbări economice.

Analiza extinsă a evoluției termenului „rob”/ „robie” în evul mediu românesc folosește o plajă largă de izvoare istorice, de la traduceri ale Bibliei și izvoare juridice până la documente de proprietate. Avem de-a face aici cu o analiză istorică extrem de complexă, care acoperă o perioadă istorică de câteva secole și implică transformări de termeni din limbile slavonă și română. Robia ca instituție este explicată în documentele istorice românești destul de târziu și diferențiată de alte categorii sociale sau etnice. Până în secolul al XVII-lea în Țara Românească termenul de „rob” avea exclusiv sens de supunere în fața divinității sau se referea la prizonierii de război sau civili capturați de armatele invadatoare.

Ambiguitatea referitoare la termenul social-juridic de rob în sens de sclav față de celelalte accepțiuni ale termenului în documentele din Țara Românească face să fie dificil de redat

realitatea social-juridică prin traducere și ce se avea în vedere pentru fiecare document, mai ales dacă avem în vedere și evoluția termenilor în timp. În general pentru desemnarea sclavilor cu origini sud-dunărene în documentele evului mediu românesc era preferat termenul „țigan”.

Aceste două capitole se dovedesc extrem de folositoare pentru înțelegerea conflictului dintre rudari și Mănăstirea Cozia declanșat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Voievodul Mircea cel Bătrân donase Mănăstirii Cozia la sfârșitul secolului al XIV-lea 300 de familii de țigani care aveau statul de sclavi ai mănăstirii și care se ocupau în principal cu culegerea aurului din râuri. După anul 1718, administrația austriacă a Olteniei a impus schimbarea statutului rudarilor supuși Coziei, care au fost trecuți în subordinea autorităților imperiale datorită culegerii aurului, în același timp li s-a permis emigrarea în Banat pentru culegerea aurului din râuri. O descriere a acestei comunități din Banat la 1774 arată că vara culeg aur din râuri, iarna fac linguri de lemn. După revenirea Olteniei la Țara Românească rudarii au fost din nou plasați sub autoritatea Mănăstirii Cozia, ceea ce a stârnit protestele lor și o dispută legală, pierdută în cele din urmă.

4. DE LA CULEGĂTORI DE AUR LA FABRICANȚI DE LINGURI

Abia în anul 1832 rudarii au fost eliberați din proprietatea Mănăstirii Cozia, însă deja în acel moment epuizarea aurului din nisipul râurilor era constatată în mai multe documente oficiale. Pierderea ocupației tradiționale și transferul către ocupații precum lucrul lemnului sau agricultura care i-a pus în contact direct cu țăranii români și la concurență pentru resurse declanșează la începutul secolului al XIX-lea mai multe conflicte.

Originea migrației rudarilor la mijlocul secolului al XVIII-lea este astfel identificată în condițiile ocupației austriece a Olteniei. Conflictul cu Mănăstirea Cozia explică respingerea statutului de sclavi asociat cu termenul „țigan”, migrați în alte provincii habsburgice rudarii au respins permanent denumirea de „țigan” pe care o înțelegeau drept „sclav”. Recensământul din anul 1838 înregistrează în Țara Românească 800 de familii de rudari (termenul folosit și pentru desemnarea ocupației, dar și a etniei), dintre aceștia 300 de familii se ocupau cu culegerea aurului din râuri, restul cu făcut linguri din lemn; acesta este momentul tranziției de la ocupația tradițională la o nouă ocupație.

Investigația istorică realizată de Rotaru și Gaunt lămurește astfel neclaritățile legate de originea și trecutul comunităților de rudari din sud-estul Europei, în primul rând conflictul dintre etnonimul care provine de la un vechi cuvânt slavon ce desemnează mineritul și ocupația lor recentă de fabricanți de linguri din lemn. Analiza extinsă asupra evoluției termenilor ce desemnau sclavia în evul mediu românesc va fi cu siguranță de folos pentru orice alte studii ulterioare care vor aborda acest subiect. Nu în ultimul rând trebuie menționat faptul că volumul de față conține o colecție de documente istorice românești referitoare la comunitatea rudarilor traduse în limba engleză.

5. BIBLIOGRAFIE

Achim Viorel, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

Frazer Angus, *The Gypsies [Țigani]*, Editura Blackwell, 1992.